

דוד פלדמן

גדרה של מצות "תשביתו"

ראשי פרקים

- א. היחס שבין איסור "בל יראה" למצות "תשביתו"
- ב. שיטת רש"י - השבתה בלב
- ג. הקשיים בשיטת רש"י
- ד. שיטת תוספות
- ה. חקירה בדבר מצות "תשביתו"
- ו. הסבר האחרונים בגישת רש"י
- ז. הדוחק בהסבר האחרונים
- ח. הסבר חדש בשיטת רש"י
- ט. שיטת הרמב"ם
- י. סיכום

א. היחס שבין איסור "בל יראה" למצות "תשביתו"

התורה מזהירה אותנו על אי המצאות חמץ בלא תעשה - בל יראה ובל ימצא, ובעשה - אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתים.

מטרתו של מאמר זה הוא לעסוק בטיב הקשר שבין איסור בל יראה ובל ימצא לבין מצות עשה של תשביתו. מקובל לומר שכל קיום של מצות "תשביתו" גורר בהכרח אי עבירה על של בל יראה ובל ימצא. אך האם גם כל קיום של איסור לאו של בל יראה ובל ימצא מבטיח אוטומטית קיום העשה של תשביתו? האם החפיפה הזו היא הרמטית, או שישנם יוצאים מן הכלל? נקודה נוספת עליה יש לתת את הדעת היא סוגית ביטול חמץ. ביטול חמץ מועיל מדאוריתא. אדם שבטל את החמץ לא יעבור על איסורי חמץ (בל יראה ובל ימצא), אך האם קיים גם מצות עשה של "תשביתו", או שמדובר על אפשרות טכנית שנותנת פתח להמלט מעבירה על איסורי חמץ, וממילא זו האפשרות הכי פחות מועדפת מבחינת התורה להיעשות בערב פסח. נקודה שלישית הטעונה ליבון היא מהו היחס בין ביטול חמץ לביעורו, האם כל מי

שבטל את החמץ עדיין מחויב לבדוק ולבער מן התורה. ולחילופין, האם מי שבדק וביער את החמץ עדיין מחויב לבטל?

ב. שיטת רש"י - השבתה בלב

הגמרא במסכת פסחים (ד, ב) אומרת:

"קמ"ל כיוון דמדאוריתא בביטול בעלמא סגי הימנוהו רבנן בדרבנן".

רש"י על אתר בד"ה בביטול: "דכתיב תשביתו ולא כתיב תבערו והשבתה בלב היא השבתה".

זאת אומרת רש"י מציין את המקור לכך, שגם אם לא בערתי באופן פיזי את החמץ (שריפה לדוגמא) עדיין קיימתי את חובת הביעור. מכיון שהתורה לא כתבה במפורש תבערו דהיינו כילוי הפיזי של החפץ, אלא השתמשה במינוח משונה ומיוחד "תשביתו", אזי גם השבתה בלב היא השבתה. משמע מכאן שאפילו רק מחשבה על החמץ בלבד שמשביתו, וכל שכן כילוי פיזי, מקיימים מדאוריתא מצות עשה דתשביתו, וכמובן גם לא עוברים על לאו דבל יראה ובל ימצא. רש"י אינו מסביר לנו מהו בדיוק אותו ביטול בלב. ניתן להציע כמה הבנות לגבי אופן שיטת הביטול:

1. הגדרה של חמץ הוא סוג של אוכל. הגדרה של אוכל היא לא הגדרה מציאותית אלא הסכמה של בני אדם, דהיינו סביבת האדם והחברה מחליטה מה נחשב בגדר אוכל ומה לא. יכול להיות שחברה מסויימת תחליט שרמה מסויימת של דברים ברי מאכל לא יחשבו בפניה כאוכל למרות שחברה אחרת עדיין מחשיבה אותם כאוכל. יוצא שבביטול חמץ התורה קבעה מנגנון ביטול, שכן החברה מחליטה להגדיר סוג מסוים של אוכל כלא נחשב כאוכל. ולכן כשאדם מבטל חמץ הוא בעצם מגדיר מוצרי מזון מסויימים כלא אוכל, והתורה לא חייבה על הימצאות חמץ רק על חמץ שנחשב גם כאוכל.

2. התורה בשעה הששית החליטה להטיל שם של איסור על האוכל וממילא לחייב את האדם. אדם שמבטל את החמץ גורם לכך שהתורה לא תחיל את אותה הגדרה על החפץ.

הסבר קצת דומה מופיע בפירוש רבינו דוד ד"ה הבודק צריך שיבטל (ועיין גם בר"ן ריש פסחים):

"וטעם הביטול מפני שהחמץ מאליו הוא יוצא מרשותו בימי פסח שיהיה אסור בהנאה וכל שהוא אסור בהנאה אינו שלו ולא קרינא ביה לך, וכשעובר עליו אינו אלא חידוש כדרבי ישמעאל שאינו ברשותו של אדם ועשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו. וודאי שאינו עובר עליו אלא מפני שדעתו עליו, אם כן כל זמן שיאמר שאין דעתו עליו לא נשאר לו עליו שום חיוב ובלבד שיאמר קודם זמן איסורו, שמכיוון שהגיע זמן איסור כבר יצא מרשותו והוא מתחייב בו מגזירת הכתוב ושוב לא יועיל לו אם יאמר שאין דעתו עליו שכל שאינו ברשותו אין לו עסק בו כלל".

בעצם אומר רבינו דוד שעקרונית חמץ הוא איסור אבסורדי, כי הרי חפץ שנאסר בהנאה אינו נחשב כשלי, וממילא אין אפשרות לעבור עליו בבל יראה, מכיוון שרק על חפצים ששייכים אליי אני עובר באיסור. אלא שהתורה חידשה שכל עוד שלא בטלתי, את החמץ הוא נמצא שלי וברשותי.

יוצא לפי זה שבעצם הביטול מועיל, לא כי הוא עושה משהו חיובי על החפץ אלא כי מונע השלכות של התורה שמבחינה עקרונית לוגית, כלל לא היו אמורות לחול.

התורה חידשה שהחמץ יוגדר כמצוי אצלי למרות איסור ההנאה שקיים בו. ניתן להגיד אותה סברא ברש"י בצורה דומה. מבחינה עקרונית אדם לא יכול לחשוב (או לדבר) ולהפוך חפץ להיות עפר. אך כאן אין צורך להפוך את החפץ לעפר אלא למנוע ממנו להיות חמץ, והתורה קבעה שכדי למנוע ממנו להיות חמץ ניתן או לגרום לו לא להיות אוכל, או לחשוב מחשבה זו של ביטול חמץ. והתורה קבעה שמי שחושב כך מונע מחלות החמץ לרדת על האוכל.

כוון זה דומה להסבר רבינו דוד. רבינו דוד הסביר הסבר זה במישור של הרשות, דהיינו ביטול חמץ מונע מהתורה להכניס את החמץ לרשותי כי כך התורה אמרה שמי שעושה ביטול, התורה לא מכניסה את החמץ להיות שלו. וכך ניתן להגיד ברש"י אדם שעושה ביטול חמץ התורה לא מפעילה על החפץ הזה קטגוריה של חמץ אלא נשאר חפץ רגיל.¹

¹ דברי הרמב"ן בחבורו הגדול על ביטול חמץ קרובים יותר להסברנו, וז"ל: "שהביטול מועיל להוציא מתורת חמץ ולהחשיבו כעפר שאינו ראוי לאכילה כלל...". אך בהמשך דבריו הוא מתבטא כמו רבינו דוד: "זה שהסכימה דעתו לדעת תורה, ויצא לבטלו שלא יהיה בו דין ממון. אלא שיהא מוצא מרשותו לגמרי שוב אינו עובר עליו, דלא קרינא ביה לך, מאחר ואינו רוצה בקיומו". וניתן לשלב בין שני הדברים. מהי הפרוצדורה שמסכימה דעתנו לדעת תורה? על ידי שחושב שהחמץ שיש לו הוא כעפר דעלמא. התורה אומרת שמי שלא הסכימה דעתו לדעת התורה ולא החשיב את החמץ כעפר עובר עליו בבל יראה. ומי שהסכימה דעתו לדעת תורה וביטל את החמץ לא יעבור על בל יראה.

בכל אופן אם נסכם יוצא שלדעת רש"י ביטול חמץ הוא חלק ממצות תשיבתו, וכמו כן פשוט שלא עובר על לאו דבל יראה ובל ימצא והבדיקה והביעור שעושה אחר כך לא יהיו אלא מדרבנן². כי גם אם לא יעשה אותם לא יעבור מדאורייתא מכיוון שכבר יצא ידי חובה בביטול חמץ וקיום מצות "תשיבתו".

ג. הקשיים בשיטת רש"י

תוספות בד"ה מדאורייתא מביא את פירושו של רש"י ומקשה עליו שתי קושיות. ".... וקשה לר"י דהאי השבתה הבערה היא ולא ביטול דתניא בשמעתין רע"א אין צריך הרי הוא אומר תשיבתו ומצינו להבערה שהיא אב מלאכה. ועוד דתשיבתו אמרינן לקמן מאד חלק שהוא משש שעות ולמעלה ואחר איסורא לא מהני ביטולי". הקושיה הראשונה היא: לשונית – תשיבתו מובנו הוא הבערה ולא דיבור וחשיבה. הקושיה השניה היא עקרונית – לדעת רש"י ישנו פרדוקס, וזאת מכיוון שמצות תשיבתו אפשר לבצעה רק משש שעות ולמעלה שאז כבר חל זמן איסור חמץ והחפץ נאסר בהנאה. ויוצא לפי זה שלכאורה אדם שרוצה לקיים מצות תשיבתו צריך לעשות זאת ממש עם תחילת זמן איסור החמץ. אך אם זה כך נוצרת בעיה. בשלמא אם מקיימים "תשיבתו" ע"י ביטול פיזי בידים ניתן לקיים זאת גם בזמן איסורו, אך אם "תשיבתו" מובנו ביטול הלכתי, לא ניתן לעשות זאת לאחר השעה הששית, זמן איסורו, מכיוון שאחרי זמן איסורו של החמץ, הוא אסור בהנאה, ונקלשת

² אמנם רש"י בתחילת המסכת (ב, א) אומר על המשנה: "בודקין את החמץ לאור הנר", בודקין שלא יעבור על בל יראה ובל ימצא. ניתן להגיד שזהו חיוב דרבנן ולא דאורייתא וכך מתרצים רוב האחרונים. "קהילות יעקב" רוצה לטעון שרש"י ותוספות אזלי לשיטתיהו. תוספות שטוען שביטול חמץ הוא הפקר, ואחרי זמן איסורו לא ניתן לחזור מהפקר החמץ, דאין זכיה באיסורי הנאה, וא"כ אחרי ביטול יצא מידי חששות חמץ וממילא הבדיקה תהיה רק חומרא דרבנן - שמא יבוא לאכלו. אך לשיטת רש"י שביטול חמץ מדין הפקעת שם אוכל, ברור הוא שיש חשש שאחרי זמן איסורו יחזור מהביטול ואז יחזור איסור החמץ, וממילא ניתן אולי להבין שלמרות הביטול עדיין בדיקה וביעור מדאורייתא, מחשש שמא יחזור בו מביטולו ויתחייב בבל יראה. ונראה אולי דתליא בשתי ההבנות שהעליתי ברש"י. אם נסביר שביטול הוא כמו רבינו זוד, הסכימה דעתו עם דעת תורה לאי החלת שם חמץ, ניתן להגיד שאין אפשרות לחזור בו לאחר זמן איסורו. אך אם נסביר שביטול חמץ, הפיכתו של החפץ מאוכל לעפר, אולי גם לאחר זמן איסורו, היות שכל הענין תלוי בדעת האדם, ניתן יהיה לחזור מהביטול, ולכן נצריך מדאורייתא בדיקה וביעור. למרות שכבר בטל וקיים חובתו.

יכולת³ הבעלים להשתמש בחפץ ולבצע בו פעולות בעלות כמו מכירה, הפקרה הקדש וגם ביטול. חפץ שאסור בהנאה הוא אסור בשימוש בעלים וממילא הוא לא נחשב ממש שלהם⁴. ואם כן לא ניתן לממש בו פעולות בעלות כגון אלו וממילא איך אפשר לבטל!

ד. שיטת תוספות

לכן אומר תוספות: "דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי דמאחר שביטלו הוי הפקר ויצא מרשותו ומותר. מדקאמרינן: "אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה והא דאמרינן מדאורייתא הפקר בפני שלושה! מדאורייתא אין צריך". שיטת תוספות היא שביטול חמץ הוא הפקר⁵ רגיל שאינו שונה מהפקר בכל התורה כולה (וכמובן הראשונים מקשים דא"כ מדוע שינו בלשונם ולא קראו לו הפקר אלא ביטול).

³ הגמרא בב"ק אומרת מימ"א בשם ר יוחנן: שגזל ולא נתייאשו הבעלים שניהם אינם יכולים להקדיש, זה לפי שאינה שלו וזה לפי שאינה ברשותו. כלומר, גם הבעלים לא יכולים להקדיש, למרות שהחפץ שלהם, היות שיכולת השליטה שלו בחפץ נחלשה, וזאת בגלל שאין לו יכולת להשתמש בחפץ. גם חפץ שהוא אסור בהנאה הוא סוג של חפץ שאין לבעלים שליטה עליו, ולכן בעלותם נפגעה, והראיה, יכולת השימוש שלהם בחפץ לא קיימת בגלל שהתורה אסרה.

⁴ נראה לי שיש לחלק אולי בין שתי ההבנות בדעת רש"י. אם נסביר שמהות הביטול, שמונע מהתורה להחיל קטגוריות הלכתיות, ממילא לאחר זמן איסורו, היות שחלתו לא פקע. אך אם נאמר שמפקיע ממנו שם אוכל ומיחשיב כעפר, ניתן אולי להבין שגם לאחר זמן איסורו שנקלשת כח הבעלים עדיין יהיה אפשר להגדיר חפץ (למרות שאין לי שליטה עליו ואיני יכול להפקיר ולמכור) כעפר, דמחשבה זו מצריכה רק שם בעלים ולא יכולת שליטה.

⁵ שיטת תוספות כאמור שבטול חמץ הוא ממש הפקר וכל דיני הפקר הרגילים שיכים בו. רבינו דוד בדף ו, א (וגם הרמב"ן בחידושו) מביא דעה זו של תוספות שהביטול הוא ממש הפקר ומקשה עליה כמה קושיות:

א. ההפקר הרי הוא מוסכם על הכל והביטול לא.

ב. בהמשך לכך הוא טוען שזהו דין מיוחד רק בפסח והפקר הוא דין כללי בכל התורה כולה.

ג. בטול מופיע גם בע"ז ושם אינו דינו כהפקר דהינו הוא מסלק את שמו וחשיבות החפץ של אותה ע"ז.

ודבר נוסף הוא שמי שמקיים ביטול חמץ כלל לא מקיים תשיבתו. אדם הרוצה לקיים תשיבתו צריך לעשות זאת בשעה הששית (תחילת זמן איסורו), ואז ניתן רק לשרוף ולא למכור ולהפקיר.

תוספות מחדש שניתן בפסח לא לקיים מצות עשה דתשיבתו ואף על פי כן לא לעבור על בל יראה ובל ימצא, וזאת אם החמץ לא יהיה שלו, דהינו לדוגמא להפקיר, שאז לא יעבור על בל יראה ובל ימצא למרות שלא קיים תשיבתו.

חשוב לציין שגם אם רש"י היה סובר לדוגמא שביטול חמץ הוא הפקר, תוספות היה מקשה עליו את קושיתו שלא ניתן לעשות זאת מכיוון שלא ניתן לעשות כן אחרי שש שעות, תחילת זמן האיסור.

נמצא שתוספות ורש"י חולקים בשתי מחלוקות :

א. האם ביטול חמץ הוא חלק מתשיבתו או רק משהו צדדי שמונע איסור בל יראה.

ב. מהו ביטול חמץ, האם הוא הפקר או שהוא הפקעת שם האוכל או הזיקה של התורה שמטילה בחפץ.

קושית תוספות על רש"י היא בגלל מחלוקתם הראשונה ללא קשר מה סוברים במחלוקת השניה. ולכאורה היה ניתן למצוא דיעה שתגיד שביטול חמץ הוא כמו רש"י, היינו פעולה משפטית בגוף החפץ. אך מצד שני ביטול חמץ הוא לא תשיבתו אלא חידוש שחדשה התורה בחמץ, וכדי לבטל צריך לעשות זאת לפני חצות ואז לא יעבור אמנם בבל יראה, אך גם לא יקיים מצוות תשיבתו⁶.

ה. חקירה בדבר מצות "תשיבתו"

האחרונים ניסו לישב את קושית התוספות על רש"י והתבססו על חקירה בסיסית בדין תשיבתו. ה"מנחת חינוך" במצוה ט בדין השבתת חמץ חוקר במצות תשיבתו האם היא מצוה אקטיבית או פסיבית. דהינו האם מה שחשוב זו התוצאה, שהבית יהיה נקי מחמץ או צריכים לעשות מעשה כדי לקיים מצות תשיבתו. תשיבתו היא פעולה שהאדם מבצע לביעור חמץ.

⁶ דעה קרובה לזו מצאתי ברבינו דוד הני"ל. מצד אחד הוא טוען שביטול חמץ הוא לא הפקר אלא הסכמת דעתו לדעת תורה לא להכניסו לרשותו, ומצד שני הוא טוען שתשיבתו מובנו הוא שריפה בלבד ולא שום פעולה משפטית. אדם הרוצה לקיים תשיבתו צריך לכלות בפועל. התורה נתנה אופציה יותר קלה והיא ביטול חמץ, אך בכך אמנם לא יעבור על בל יראה אך מצות עשה של תשיבתו הוא לא קיים.

נפקא מינה פשוטה לדבריו היא מה קורה כשהבית נקי בודאות מחמץ, האם יש כאן קיום של תשביתו או לא? אם נגיד שהעיקר בתשביתו זו התוצאה, דהיינו שלא יהיה חמץ, קוימה מצות תשביתו. אך אם ההתמקדות בתשביתו היא על הפעולה של האדם, אזי חייבת להעשות פעולה, ולכן כשהבית נקי, אזי אמנם לא יעבור על כל יראה אך תשביתו בתור מצוה חיובית לא קיים.

נפקא מינה נוספת היא חיוב נשים במצוה. אם נאמר שהמצוה בשב ואל תעשה אזי נשים חייבות במצות עשה פסיבית גם שהזמן גרמא. אך אם נאמר שהמצוה היא בקום ועשה אזי כמו כל מצות עשה שהזמן גרמא הם יהיו פטורות. והנפקא מינה החשובה לענייננו היא מתי צריכה להתבצע פעולת המצוה. אם נאמר שתשביתו היא מצוה שחלה על הפעולה, כמובן שיש לעשותה בחצות בזמן קיום מצות תשביתו. אך אם נאמר שתשביתו היא על התוצאה, דהיינו שהבית יהיה נקי בחצות, את הפעולה של הניקוי ניתן לעשות לפני חצות. וממילא אומרים ה"מנחת – חינוך" ור' חיים בהלכות חמץ ומצה ניתן לפתור את קושית התוספות על רש"י.

ו. הסבר האחרונים בגישת רש"י

צריכים לאמר בשיטת רש"י שתשביתו היא מצוה פסיבית ולכן מה שחשוב שהתבצע בחצות היא התוצאה של הניקיון מחמץ, אבל הפעולה עצמה יכולה להתבצע עוד לפני חצות.

ולכן ניתן להגיד שביטול חמץ היא פעולה משפטית הנעשית לפני חצות, ובחצות בשעת האיסור, מתקיים תשביתו שכן הבית נקי מחמץ, פעולת תשביתו שהיא ביטול החמץ, יכולה להתבצע כחלק ממצות תשביתו, גם לפני חצות.

תוספות שהקשה על רש"י כנראה סובר שתשביתו היא מצוה שמטילה על האדם חובת ביצוע, ולכן צריך לקיימה דווקא בחצות ודווקא בשריפה (לא ניתן לאחר זמן איסורו לקיים בצורה משפטית). בביצוע פעולה זו לפני חצות לא תקוים מצות תשביתו. כמובן שניתן גם לבטל חמץ דהיינו להפקיר (לפני חצות), אך מצות תשביתו לא תקוים בכך.

ר' חיים בהלכות חמץ ומצה (פ"א, ה"ג) רצה לתלות בחקירה זו מחלוקת תנאים. במשנה בפסחים (כא, ב) מובאת מחלוקת בין ר' יהודה⁷ לחכמים בדין כילוי חמץ בפסח לאחר זמן איסורו. דעת ר' יהודה היא שחמץ מצותו בשריפה דווקא, ולחכמים, השבתו בכל דבר. ניתן איפוא לומר כי ר"י סובר שתשיבתו היא פעולה חיובית בגברא ולא רק התוצאה, ואילו לדעת חכמים תשיבתו היא מצווה פסיבית על החפצא, שלא יהיה לבעלים חמץ, ולכן אין צורך לדעת באיזו דרך הבעלים נפטרו וכילו את החמץ, העיקר התוצאה שאין לבעלים חמץ. ה"מנחת – חינוך" בנקודה זו חולק, ויתכן לומר שגם לר' יהודה המצוה היא שלא יהא לבעלים חמץ, והסיבה שצריך שריפה היא לא מפני שיש דין חיובי בשריפת החמץ אלא בגלל דיליף מותר. ונותר מצוותו בשריפה.

ז. הדוחק בהסבר האחרונים

אך לעניות דעתי תירוץ זה בהבנת אופי תשיבתו ברש"י דחוק. לפי דעתם של ה"מנחת-חינוך" ור' חיים ועוד אחרונים רש"י כאמור סובר שביטול חמץ הינה פעולה משפטית פורמלית, ובעשייתה מקיימים מצות תשיבתו, למרות שבפועל נעשית היא קודם חצות, היות שתשיבתו היא מצוה פסיבית ולכן בפועל ניתן לבצעה לפני חצות שהוא זמן האיסור, ובחצות הבית יהיה נקי. לפי זה לכאורה נראה שגם אדם שלא יבטל חמץ אלא ימכור או יפקיר אותו לפני חצות, גם כן יקיים תשיבתו מכיוון שתשיבתו היא מצוה פסיבית. וא"כ שתי שאלות נשאלות:

א. מדוע רש"י אומר שדוקא תשיבתו בלב הוא קיום של מצות תשיבתו, ולא הזכיר מכירת חמץ והפקרתו, ומשמע שבמכירת חמץ או הפקר לא קיים מצוות תשיבתו?
ב. רש"י כותב דמדכתיב תשיבתו ולא כתיב תבערו משמע השבתה בלב היא השבתה. ונניח שלא היה כתוב תשיבתו אלא תבערו, מה זה משנה, והרי אם המצוה

⁷ האחרונים מקשים בדעת ר' יהודה שסובר אליבא דשיטת רש"י בסוגיין שם, שלפני זמן איסורו אפשר רק לשרוף ולא לפרר ולזרות בים, ואילו לאחר זמן איסורו, השבתו בכל דבר, מדוע לא יועיל לפני זמן איסורו מפרר וזורה מדין ביטול חמץ, דהרי גם ר"י מודה דשיש אפשרות של ביטול חמץ? אליבא דשיטת תוספות לא קשה מידי. דגם ר' יהודה מודה דלפני זמן איסורו השבתו בכל דבר. אלא שרק לאחר זמן איסורו דממילא לא יכול לבטל, אומר ר' יהודה שדינו רק בשריפה.

היא שלא יהיה לבעלים חמץ, אזי גם אם היה כתוב תבערו ניתן היה לעשות זאת בכל מיני דרכים, העיקר שלא יהיה לבעלים חמץ? ניתן לתרץ בדוחק שזה בדיוק בא הכתוב להשמיענו, דהשבתנו בכל דבר מדכתיב תשביתו ולא כתיב תבערו, ומכאן לומדים שהיא מצוה פסיבית. וקשה דלא משמע מרש"י שהפסוק בא ללמדנו על תשביתו, אלא בהנחה שאנו יודעים מה זה תשביתו, ישנו חידוש שניתן לעשות זאת במחשבה ולא רק בשריפה. לחילופין ניתן לומר שרש"י סבר באמת שתשביתו זו מצוה פסיבית בלא כל קשר ללימוד. זה. והחידוש בלימוד זה שבלעדיו הייתי חושב שגם אם תשביתו היא מצוה פסיבית, לא ניתן לבצע זאת אלא או בשריפה או במכירה אך לא במחשבה בלב, דהיא לא מועילה לכלום, והפסוק בא לחדש שבמקרה זה מחשבה בלבד גם מועילה. ועדיין דוחק בדבר.

ח. הסבר חדש בשיטת רש"י

לדעתי צריך להציע סברא נוספת ברש"י בגדר מצות תשביתו. באמת רש"י סובר בגדר "תשביתו" שהעיקר היא התוצאה, שלא יהיה בבית חמץ. אך מצד שני תוצאה בלא פעולה של ניקוי, לא נחשבת תוצאה של ניקיון. כדי להגדיר מצב מסוים צריכה להיעשות פעולה ולא מספיקה המשכה וקבעון של מה שהיה. במלים אחרות למרות שתשביתו היא מצוה פסיבית, אזי חייבים לעשות פעולה של השבתה כדי להגדיר את מצב הבית כנקי. לפי זה מובן שמצד אחד ניתן לעשות פעולה זאת לפני חצות, מכיוון שהתוצאה של תשביתו היא שלא יהא חמץ בזמן איסורו בחצות. ופעולה לפני חצות, כוללת גם פעולות משפטיות, ולא רק פעולות פיזיות. אך מצד שני צריך לומר שרק פעולות השבתה שנעשות בגוף החפץ נחשבות כפעולות שמביאות לידי מצב של קיום מצות תשביתו. מצות תשביתו אמורה להיות מעשה אקטיבי ולכן רק התמודדות וכילוי החפץ כמו שריפה או שריפה משפטית, יועילו. אך החידוש של רש"י שזה רק תנאי של המצוה, אך דבר המצוה הוא התוצאה שהבית נקי מחמץ. פעולת תשביתו היא פעולת גברא בחפצא של החמץ, ולכן דוקא כילוי ולא דברים צדדיים כגון מכירה והפקר, ומצד שני, התוצאה היא שהבית מוגדר כנקי, ולכן ניתן

לעשות זאת גם לפני חצות. ניתן לטעון כי בסברה זו נחלקו ר' יהודה וחכמים. לדעת חכמים המצוה היא פסיבית כדברי ר' חיים לעיל. אך לר' יהודה היא גם פסיבית – שלא יהא חמץ, אלא שהיא דורשת פעולה אקטיבית מוגדרת, שריפה דווקא, כדי להשיג את התוצאה של השבתת חמץ.

ט. שיטת הרמב"ם

נעיין ברמב"ם בהלכות חמץ ומצה פרק ב :
א. מצות עשה מן התורה להשבית את החמץ קודם זמן איסור אכילתו שנאמר ביום הראשון תשביתו שאור מבתים ומפי השמועה למדו שיום ראשון זה הוא יום ארבעה עשר.
ב. ומה היא השבתה האמורה בתורה, שיבטל החמץ בלבו ויחשוב אותו כעפר וישים בלבו שאין ברשותו חמץ כלל ושכל חמץ ברשותו הרי הוא כעפר וכדבר שאין בו צורך כלל.
ג. ומדברי סופרים לחפש אחר חמץ במחבואות ובחורין ולבדוק ולהוציאו מכל גבולו...".

ברמב"ם משמע קודם כל שתשביתו כולל ביטול חמץ שהוא צירוף של שיטות רש"י ותוספות דהיינו גם השוואתו לעפר, וגם מעין הפקר מחשבה שאין ברשותו חמץ כלל (יותר קרוב לשיטת הר"ן). דבר נוסף הוא שעושים זאת לפני חצות ובחצות הבית נקי, ולכן סובר הרמב"ם ש"תשביתו", לפחות התוצאה היא פסיבית⁸.
נקודה נוספת שניתן לראות ברמב"ם היא שכותב שרק מדברי סופרים יש לחפש במחבואות ולבער. אפשר לבאר בשני אופנים :

⁸ הבנה זו ברמב"ם פותרת קושיא מפורסמת שהאחרונים מתקשים בה. הרמב"ם כותב שלא לוקין על לאו דבל יראה אא"כ קנה חמץ בפסח, אבל אדם שהיה לו חמץ ולא בערו, אינו לוקה על לאו זה מפני שאין בו מעשה. שואלים האחרונים מדוע לא כתב הטעם מפני שניתק לעשה דתשביתו ? ומתרצים מכיוון ש"לאו הניתק לעשה" הוא דווקא בעשה אקטיבי ולא בעשה פסיבי, והרמב"ם סובר שעשה דתשביתו הוא פסיבי.

א. רק בביטול חמץ מקימים תשבתו ולא בבדיקה וביעור (שריפה – היא רק לחמץ שמצא בתוך זמן איסורו שאז לא ניתן לבטל). ובעצם יש כאן ברמב"ם חידוש גדול שתשבתו, שכולל ביטול חמץ הוא דווקא ביטול משפטי פורמלי ולא פיזי!!! (הפוך לכוון הקודם שאמרנו, שבטול פיזי מועיל, וחידושו של רש"י היה בביטול משפטי לפני זמן איסורו מקיים ממצות תשבתו). וצריך עיון מה הסברא בכך⁹.

ב. עקרונית גם ביטול פיזי נכלל בתשבתו אלא כאן מדובר באדם שביטל ביטול משפטי ולכן רק מדרבנן חייבו אותו גם לשרוף, אך אדם שלא בטל, יכול וצריך לשרוף מדאוריתא, וזהו הכוון שלכאורה מצטייר מרוב הראשונים בסוגיא. תוספות (ב, א) בד"ה אור לארבעה עשר כותב:

"וקשה לר"י כיוון שצריך ביטול כנאמר בגמרא, הבודק צריך שיבטל ומדאוריתא בביטול בעלמא סגי, אמאי הצריכו חכמים בדיקה כלל ? ונראה לר"י שאע"ג דסגי בביטול חמץ בעלמא החמירו חכמים לבדוק חמץ ולשרפו שלא יבוא לאכלו".
וכן משמע בר"ץ על אתר:

"וי"ל דמדאוריתא בחד מיניהו סגי או בבדיקה או בביטול, דבדיקה לחודא מהניא כדאמרינן עלה בגמרא לאור הנר מנלן ופשטנא לה מקראי, אלמא דבדיקה נמי מדאוריתא היא וכל שבדק מן התורה אינו צריך לבטל ...

אלא כך הוא עיקרן של דברים שזה שאמרה תורה תשבתו יכול להתקיים באחד משני דרכים או שיבטל החמץ בלבו כל חמץ שיש ברשותו ויוציאו במחשבתו מרשותו ויבערינו מן העולם, ובביעור, זה הוא שנחלקו במה יבערינו, ולפיכך כל שאינו מבטל חייב לבדוק כדי שלא יעבור עליו בבל יראה (ולפיכך כתב רש"י ז"ל שבדקין את החמץ שלא יעבור עליו בבל יראה ובל ימצא) והיינו למי שאינו מבטל, אבל למי שמבטל סגי בהכי. אלא שמפני שביטול זה תלוי במחשבתן של בני אדם ואפשר שיקלו בכך ולא יוציאו מלבן לגמרי ראו חכמים להחמיר שלא יספיק ביטול והצריכוהו חכמים בדיקה וביעור שהוא מספיק גם כן מן התורה...".

⁹ במיוחד צ"ע לפי הבנת האחרונים ברמב"ם באופן "תשבתו". אם זו מצוה פסיבית, מדוע אין לקיימה בבטול פיזי? ואולי יש לדחוק לפי הסברנו דלעיל, כי צריך פעולה אקטיבית בגוף החמץ שתביא לתוצאה - שאין חמץ, ופעולה זו צריכה להתבצע במישור המחשבתי - פורמלי דווקא.

י. סיכום

הר"ן טוען שמדאורייתא אדם יכול לבחור באחד משני המסלולים ובזה תקוים מצות "תשבתו", וכמובן מדרבנן יצטרך לבצע את החלק השני דהיינו ביטול או בדיקה וביעור, תלוי כמובן בבחירתו הראשונית. הסיבה המרכזית כמובן לשיטתו היא שביטול חמץ הוא מטעם "תשבתו" (אם בטול חמץ הוא לא מטעם "תשבתו" אזי ברור שהתורה תעדיף ביעור על ביטול חמץ, שבכך תקוים גם מצות "תשבתו"). רק אם נאמר שגם בטול חמץ הוא מטעם "תשבתו" ניתן בכלל להסתפק באיזה מסלול עדיף לבחור (ואולי לרמב"ם יש עדיפות לביטול על פני בדיקה).

וזוהי שיטתם המרכזית של רש"י הרמב"ם והר"ן. אלא שנחלקו בדעתם מהו אותו ביטול חמץ. לדעת רש"י, מסלק דעתו ממנו ומשווה אותו כעפר. ואילו לדעת הר"ן ביטול חמץ הוא הסכמת דעתו לדעת תורה ואזי התורה לא מכניסה את החמץ לרשות. אמנם גם הפקר מועיל, אך בתור מפלט אחרון. מי שיפקיר חמצו לא יעבור בכל יראה, אך לא יקים מצות "תשבתו".

מחנה החולקים מונה את התוספות, המהר"ם חלאוה וכן רבינו דוד. משותף לשלושתם הוא שביטול חמץ אינו מדין "תשבתו". ולכן פשוט הוא שעדיפות הראשונה היא לקיים את "תשבתו" על ידי בדיקה וביעור (מדרבנן נצריך ביטול אחר כך). ורק בעדיפות שניה - מדאורייתא אמנם - בטול חמץ שאמנם יפקיע את איסור בל יראה ובל ימצא, אך לא יקיים את "תשבתו".

לגבי אופי ביטול חמץ סובר תוספות שזהו ממש הפקר רגיל. ואמנם בנקודה זו רבינו דוד חולק על תוספות וטוען שאינו מתורת הפקר אלא: "טעם הביטול מפני שהחמץ מאליו הוא יוצא מרשותו בימי הפסח שיהא אסור בהנאה. וכל שהוא אסור בהנאה אינו שלו ולא קרינא ביה לך. וכשעובר עליו אינו אלא חידוש... וודאי מאחר שאינו ברשותו אינו עובר עליו אלא מפני שדעתו עליו. אם כן כל זמן שיאמר שאין דעתו עליו לא נשאר לו עליו שום חיוב ובלבד שיאמר קודם זמן איסור".

בכל אופן משמע לשיטתם שתשבתו כאמור היא מצוה אקטיבית וצריכים לבצעה בחצות. ואילו ביטול חמץ נעשה לפני חצות. כמובן שגם לשיטת רבינו דוד הפקר יועיל בחמץ שלא יעבור על בל יראה ובל ימצא, אלא שלחכמים תקנו דרך פשוטה יותר והיא ביטול החמץ, אך כמובן אין שוני גדול בין שני דרכים אלו דבין כך ובין כך לא תקוים מצות "תשבתו".